

'שנה טובה' - צבעי גואש על קרטון (ציור: י. אשהיים)

ברכה לך מולדת מעבר לתיל

'שנות טובות' ומזכרות ממחנות המעצר בקפריסין

ניר פלדמן

יחדיו מבולגריה בדצמבר 1947, הם התבקשו להתפקד לאחת התנועות הפוליטיות הקיימות עם כניסתם למחנה. בין המעפילות שהגיעו ב־1 בינואר 1948 מאוניית המעפילים פאן יורק למחנה 55 הייתה גם שושנה (רוזה) הצעירה שהתפקדה לבית"ר. לחברי בית"ר במחנה 55 היה מועדון מקורה ובו שני ציורים גדולים של ז'בוטינסקי והרצל, שצייר יצחק אשהיים. בשבתות הוזמנו גם נשים להשתתף בפעילויות, ללמוד עברית ולשמוע סיפורים על ארץ-ישראל. במועדון בית"ר הכירה שושנה התופרת את יצחק (איזו) הגרפיקאי ובאפריל 1948 הם נישאו ברובעם בחדר האוכל של המחנה. ימים קודם לכן, חסכו בחדר האוכל "פרודוקטים" לכיבוד הקהל, התאימו מחתונה קודמת חליפה לחתן ושמלה לבנה עם הינומה לכלה, כיוונו כלי נגינה שנדדו עם המעפילים ברחבי אירופה הבוערת וביום החתונה מהלו בערבוביה עליצות וכאב. צלם מקרב המעפילים הנציח את הזוג בערוגת המחנה. יצחק (איזו) אשהיים נולד בשנת 1920 במיילץ שבפולין. יצחק, בן דודו של הצייר איזידור אשהיים, שאף גם הוא ללמוד אמנות, אך לא התקבל בזמנו לאקדמיה לאמנות בגלל יהדותו ונאלץ ללמוד ציור וגרפיקה לבד. עם כניסת הגרמנים לאזור מגוריו ברח לרוסיה ובנדודיו התפרנס מגרפיקה. לימים הצטרף לצבא הרוסי והיה לקצין. במחנה המעצר בקפריסין, קיבל מתושבי המחנה צילומים קטנים של קרובי משפחתם והעתיק אותם לציורים גדולים ולימד בני נוער ציור. לאחר עלייתו ארצה, עבד יצחק כגרפיקאי בחברות פירסום.

תנאי המעצר במחנות המעצר בקפריסין היו קשים לפליטי השואה. פליטים אלו כבר ידעו סבל, נדודים ומחנות עקורים. במשך שלוש שנות הפעילות של המחנות שהו בהם כ־52,000 עצורים, שהפליגו ארצה ב־39 ספינות. רבים מהם טרחו לשלוח בכל ראש השנה 'שנות טובות' מרגשות מהמחנות לקרוביהם בארץ, והביעו את תקוותם לראותם במהרה. אמני המחנות וצלמים שפעלו בהם שקדו על הכנת 'שנות טובות' מעוטרות במראות של מחנות קפריסין ואוניות מעפילים מול חופי ארץ ישראל ונופיה. רבים במחנות גם עסקו בהכנת מזכרות.

יצחק אשהיים, הגרפיקאי ממחנה 55

במחנה 55, שנבנה על חוף הים ממערב לפמגוסטה, מבודד מבין 12 המחנות שהקים הצבא הבריטי בקפריסין, הייתה קבוצה מלוכדת של 70 חברי בית"ר שהגיעו באוניות המעפילים הראשונות. במרס 1947 הגיעה למחנה קבוצה נוספת של בית"רים באניית המעפילים 'בן-הכט' וביניהן הגרפיקאי יצחק (איזו) אשהיים. רוב המעפילים במחנות קפריסין היו מאורגנים בתנועות נוער ובמפלגות הפוליטיות השונות של התנועה הציונית. במקרים שמעפילים הגיעו לקפריסין ללא שייכות למסגרת פוליטית כלשהי, כמו למשל רוב המעפילים מצפון-אפריקה שבאו באוניות 'יהודה הלוי' ו'שיבת ציון', או חלק ממעפילי ה"פאנים" – מהאוניות 'פאן יורק' ו'פאן קרסט', שיצאו

‘שנה טובה’ - צבעי גואש על קרטון (ציור: י. אשהיים)

סיכה לבגד - חריטה על מטבע קפריסאי שהחלק

אזלו ליצחק אשהיים והניסיונות להשיג צבעים חדשים במחנה 55 המבודד לא צלחו, הייתה זאת דווקא שליחת מפא"י שנתנה ליצחק הבית"רי את קופסת צבעי הגואש האחרונה שנשארה באמתחתה. עם הצבעים החדשים צייר יצחק 'שנות טובות' צבעוניות לראש השנה תש"ח ותש"ט וגלויות צבעוניות לאירועים שונים. את הגלויות הללו שלח מהמחנה בקפריסין לקרובי משפחתו בארץ. לצד נופי המחנות, אוניות המעפילים והמבט לאופק הארץ המובטחת, ניכרת ב'שנות טובות' ה'בית"ריות' של יצחק גם ההכנה ללקראת הגנת העם וכיבוש המולדת. את הדואר שלחו לארץ באמצעות השליחים, או באמצעות סניף הדואר שנפתח על ידי ועד המחנות ומכר בולי דואר קפריסאיים. עיתון 'הבוקר' מ-3.2.1948 כותב שנעשו הצעדים הראשונים לקשר אווירי קבוע בין הארץ והמעפילים, ולשם זה באו הג'וינט בקפריסין וירושלים והוועד למען גולי קפריסין לידי הסכם עם חברת אווירון על הבטחת טיסות קבועות במטוס הדו-מנועי מלוד לניקוסיה וחזרה.

"תורנו" - סדנת "תוצרת נוער" ממחנה 65

שרגא וייל נולד בשנת 1918 בעיר ניטרה שבסלובקיה. בנעוריו הצטרף לתנועת השומר הצעיר. בגיל 19 עבר לפראג לשם לימודים באקדמיה לאמנויות (UMPRUM). בזמן מלחמת העולם השנייה עבד כגרפיקאי בהוצאת ספרים בבודפשט, ובמקביל זייף מסמכים עבור המחנות היהודית ההונגרית. בשנת 1941 נשא וייל לאישה את חברתו לגרעין ההכשרה, שרה (לבית טאוב). בשנת 1948 נעצרו השניים ונשלחו לכלא. בתום המלחמה שב לעבודתו כמאייר ספרים עבור תנועת החלוץ ותנועת השומר הצעיר בהונגריה והצטרף כמדריך לקבוצת בני נוער פליטי שואה שנדדה באירופה והמתינה בבלגיה כתשעה חודשים במטרה לעלות לארץ ישראל. בזמן ההמתנה הקימו שרגא וייל, החרט משה גלנצמן, הפסלת אביבה דגן וחברים בית מלאכה לצעצועים וחפצי אמנות, לפי עיצובים של שרגא וייל ובעזרת מחרטה שבנה משה גלנצמן וכלי עבודה פשוטים. הסדנה נקראה "תורנו" (קיצור של "תוצרת נוער"). בשנת 1947 הקבוצה ניסתה לעלות לארץ בספינת המעפילים 'תאודור הרצל', שנעצרה על ידי הבריטים מול חופי חיפה. הקבוצה הועברה למחנה 65 - מחנה הנוער בקפריסין, וחידשה את פעילותה האמנותית בסיוע יהושע לייבנר נציג הג'וינט במחנות. חומרי הגלם החדשים, ששימשו את חברי סדנת "תורנו" בקפריסין, היו אריחים ולבנים מ"אבן לרנקה"

יצחק ורזה אשהיים ביום חתונתם, קפריסין

פמוטים לשבת עם הקדשה, אבן לרנקה

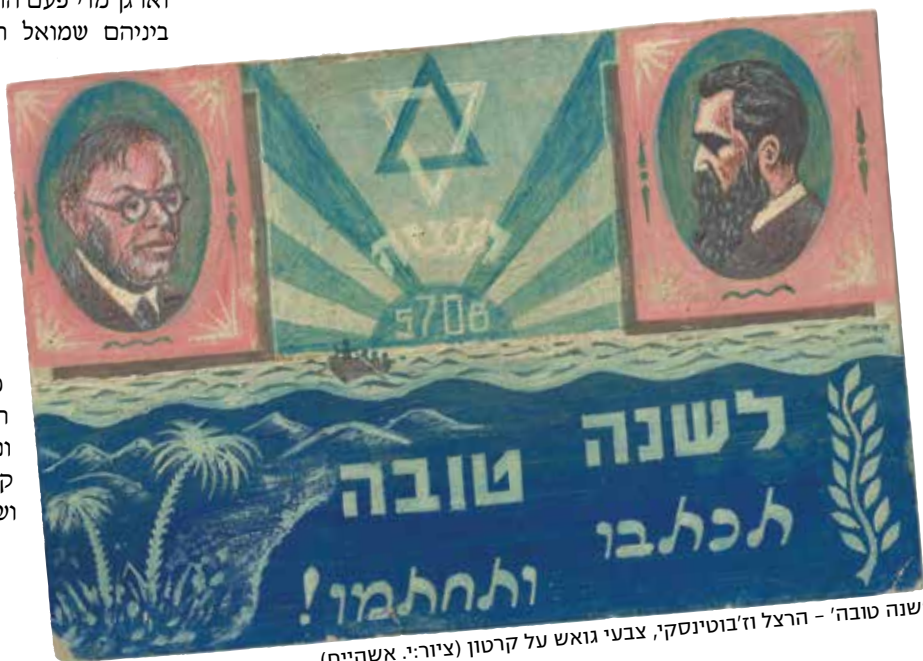
מחנה המעפילים בקפריסין, ציור: שמואל כץ (באדיבות: ארכיון השומר הצעיר יד יערי)

מחזיק מפיות בצורת אניית המעפילים "פאן יורק", גילוף עץ ואבן לרנקה

המקומית, שאריות רהיטים ישנים (לעבודות העץ) וקופסות שימורים (לעבודות בפח), שנמצאו בסביבת המחנות ונאספו בסיוע מפקד מחנה 65 מייג'ור מייטלנד האדיב שכונה "ידיד הילדים". בעזרת כלי עבודה מאולתרים, כולל מחרטה ידנית חדשה שנה משה גלנצמן, חידשו הנערים את ייצור הצעצועים מעץ ופח, הוסיפו דגמי אוניות מעפילים וגילפו ב"אבן לרנקה" הרכה חפצי קודש וחול. בספטמבר 1947 נערכה במחנה תערוכה של עבודות הסדנה. בני נוער ומבוגרים, שנחשפו לעבודות הסדנה בתערוכה וחיפשו תעסוקה, אימצו את מלאכות היד ובעיקר את הגילוף ב"אבן לרנקה". באמצעים מאולתרים כמסמרים ופותחני קופסאות גילפו חנוכיות, מנורות ופמוטים לשבת, מצבות בזעיר אנפין, מודלים של קבר רחל, מגדורים, לוחות מעוטרים לשילוב בקופסאות עץ ואלבומים ועוד. בנוסף עסקו המעפילים בליטוש ידני של מטבעות קפריסאיים שעליהם חרטו את מראות המחנה שלהם, את אניית המעפילים שבה הפליגו ואת מפת קפריסין עם ציון מיקום המחנה. ממתבעות חרוטים אלו יצרו המעפילים תליונים וסיכות נוי. עבודות רבות מקפריסין שעליהן הקדשות ניתנו כמזכרות לבני משפחה, לידידים ולשליחים, אחרות הוחלפו עם החיילים הבריטים תמורת מצרכים נחשקים, או נמכרו ב"שווקים" של המחנות וגם מחוץ למחנות.

"הועד למען גולי קפריסין" בארץ ישראל דאג לאספקת ספרים וארגן מדי פעם הופעות של אמנים מהארץ לפני העצורים במחנות, ביניהם שמואל רודנסקי, יוספה שוקן ושושנה דמארי. שליחי התנועות הביאו עמם פטיפונים עם תקליטים להשמעת מוסיקה קלאסית במועדונים, מכונות כתיבה ושכפול להדפסת חומרי הדרכה ועיתונים של התנועות וציוד להקמת מעבדת צילום. היו מעפילים בודדים שגילו זימה ופתחו צלמניות ב"רחובות" המרכזיים של המחנות לצד בעלי-מלאכות שונות. אחדים מהצלמים התמחו גם בצילומי 'שנות טובות' שהוכנו בטכניקת פוטומונטאז'. הצלמים בחרו צילומים ורישומים של שורות האוהלים, צריפי הפח, מגדלי השמירה, הגשר מעל הכביש שחצץ בין המחנות, אוניות המעפילים מול חופי ישראל ונופיה ו"לחיצת ידיים" בין פליטי השואה במחנות קפריסין לתושבי ארץ ישראל הנבנית והצומחת, ושילבו אותם ב'שנות הטובות'.

'שנה טובה' - הרצל ו'בוטינסקי, צבעי גואש על קרטון (ציור: י. אשהיים)

שנה טובה - שילוב צילום וגרפיקה

מצרומי הכרמל למחנות בקפריסין

בסיוע הג'וינט הגיע סמינר רוטנברג למחנות ממרומי הכרמל בחיפה. עתה תושבי המחנות היו יכולים לשמוע הרצאות מפי מורי האוניברסיטה העברית בירושלים ובוגריה הטריים, שהתגייסו למשימה החלוצית עד סגירת המחנות בתחילת 1949. היוזמה להבאת הסמינר לא יצאה משום גורם פוליטי או תנועתי והרישום היה פתוח בפני מועמדים מקרב ציבור המעפילים מכל התנועות. לצד הסמינר נפתחה סדנה לאמנויות שהקים השליח והצייר נפתלי בזם, אז מורה צעיר בבית-הספר לאמנויות "בצלאל החדש" בירושלים, לימד בקפריסין כחצי שנה ציור והדפס. הוא נולד באסן שבגרמניה בשנת 1925. אביו עבד כשמש בבית הכנסת הגדול של אסן, שנוסד בשנת 1913 על ידי הרב ד"ר סלומון סמואל, שהיה הרב הליברלי של קהילת אסן במשך כארבעים שנה. נפתלי בזם סיפר לכותב שורות אלה שאת שעורי הציור הראשונים שלו קיבל בילדותו בבית הכנסת הגדול והעשיר בעיטורים של אסן, מהציירת והקרמיקאית חוה סמואל בתו של הרב הראשי. שבועיים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה הצטרף בזם ל"עליית הנוער" והגיע לארץ. הוא למד ציור אצל הצייר ישי קולביאנסקי והצטרף לתנועת השומר הצעיר. בין השנים 1943-1946 למד בזם אמנות ב"בצלאל החדש". בסיום לימודיו, נשאר שנה נוספת ללמד שם ולשמש כעוזרו של מרדכי ארדון, שהיה אז מנהל המוסד. בשנת 1947 יצא עם אשתו אל המחנות בקפריסין והקים שם סדנה לציור לרווחת המעפילים שאיתם מאוד הזדהה. בהתחלה השתתפו בסדנה 35 תלמידים, שנבחרו על ידי בזם. לקראת סיום תקופת הלימודים הכינו התלמידים אלבום גדול "בגירוש קפריסין", עם 26 הדפסים מלוחות לינוליאום מעשה ידיהם "המציגים תמונות מחיי שארית הפליטה". בדף הראשון נרשם: "הספר הזה הוכן ע"י תלמידי המחלקה לאמנות שע"י הסמינריון למדריכים ע"ש פ. רוטנברג ונדפס ונכרך ע"י התלמידים ב-120 אקסמפלרים".

לעיון נוסף

1. ד' שערי, גירוש קפריסין 1946-1949, ירושלים 1981.
2. מ' אורן, להתחיל אחרת, להיות אחרת - תנועות הנוער במחנות המעפילים בקפריסין, רמת גן 1984.
3. נ' בוגנר, אי הגירוש - מחנות המעפילים בקפריסין, תל אביב 1991.
4. ח' לזר, בית"ר בשארית הפליטה, תל אביב 1997.
5. מ' טל, "אור איתן מקפריסין: הנוכחית אכן ממחנה מעצר בריטי בקפריסין", עת'מול 234 (מאי 2014) עמודים 32-33.

את בזם החליף בהוראה בסדנה שליח נוסף - הפסל זאב בן-צבי, שלימד כ-50 תלמידים. בן-צבי שם לו למטרה ללמד את תלמידיו את יסודות הפיסול והציור. הוא נולד בשנת 1904 בעיירה ריקי (Ryki) שבמזרח פולין. בשנת 1923 עלה לארץ ישראל ולמד בבצלאל בשנים 1923-1924. עם תום לימודיו, שמש בן-צבי עצמו כמורה לפיסול במוסד. בשנת 1928 נסע ללימודים בצרפת. בשנת 1945 עיצב בן-צבי אנדרטה גדולה - "יד לילדי הגולה" בקיבוץ משמר העמק. היא נבנתה כמצבת זיכרון לילדים שנרצחו בזמן מלחמת העולם השנייה. האנדרטה נוצרה בשיתוף פעולה עם תלמידי המוסד החינוכי בקיבוץ. יצירתו זו תרמה לזכייתו לאחר מותו בשנת 1953, בפרס ישראל. גם בקפריסין חשוב היה לבן-צבי התהליך החינוכי והמשקם. היצירות בפיסול וריקוע הנחושת של תלמידיו בקפריסין שיקפו את חוויותם כפליטים וכניצולי שואה ונועדו לעורר יסודות נפשיים מודחקים בתוך מסגרת אמנותית. בין תלמידי בן-צבי שעשו קריירה מאמנות אחרי שעלו ארצה היו: משה ברנשטיין, שלמה שוורץ, יצחק בלפר, צבי מילשטיין, מאיר שטיינגולד ונחום בנדל שלמד גם אצל בזם. בין המעפילים בקפריסין היו גם שני האמנים צבי ארמן ואבא פניכל, בוגרי האקדמיה לאמנות של קרקוב. שני הקריקטוריסטים פרץ ויינריך וחתן פרס ישראל יעקב פרקש (זאב). שני חברי קיבוץ שער הגולן לעתיד חיים ברגל (הצייר והאמן) וחיים ברקני (המלחין והגרפיקאי), צייר השואה סמואל לייטנר, חניך "עליית הנוער" ובוגר "בצלאל החדש" לעתיד מריאן-מאיר מרינל, המאיירים אריה מוסקוביץ (מ' אריה) וסמואל (שמוליק) כץ ומדריך סדנת "תוֹנו" שרגא וייל, שחלקם הנציחו בציוריהם את חיי היומיום במחנות.

השנות הטובות, המזכרות וחפצי היודאיקה, שנוצרו במחנות המעפילים בקפריסין על ידי פליטי השואה מוכי הסבל והאסון, שיקפו את זיקתם הרבה למסורת היהודית ואת תקוותם העזה ואת כיסופיהם לארץ ישראל.